

JAVNO I TAJNO U KNJIŽNIČARSKOJ STRUCI

THE PUBLIC AND THE CONFIDENTIAL IN LIBRARIANSHIP

Aleksandra Horvat

Katedra za bibliotekarstvo, Odsjek za informacijske znanosti

Filozofski fakultet u Zagrebu

ahorvat@ffzg.hr

Sažetak

U radu se ističe da usprkos činjenici da su knjižnice ustanove namijenjene javnosti, koje pretežno rade s objavljenom, što znači javno dostupnom gradom, postoji dio knjižničnog poslovanja koji mora biti tajan. Tajnima se moraju čuvati osobni podaci o korisnicima, ali i podaci o tome što posuđuju i koje informacije traže. Ukratko su izložena načela zaštite osobnih podataka u razvijenim zemljama i spomenuti međunarodni dokumenti OECD-a, Vijeća Europe i Europske unije o toj temi. Ističe se da se tajnost osobnih podataka u Hrvatskoj štiti kao ustavna kategorija, te da se kaznenim djelom smatra prikupljanje, obrada ili korištenje osobnih podataka suprotno zakonom dopuštenoj svrsi prikupljanja i bez dopuštenja građana. Navodi se i odredba iz Zakona o zaštiti tajnosti podataka RH za koji se kaže da obvezuje i knjižničare. Spominju se i neka praktična rješenja čuvanja tajnosti osobnih podataka na primjerima norveških, britanskih i američkih knjižnica. Na kraju se predlaže uvođenje teme zaštite privatnosti u programe stalnoga stručnog usavršavanja knjižničara te unošenje posebnih pravila o tajnosti i zaštiti osobnih podataka i podataka o korištenju građe u knjižnične pravilnike o radu s korisnicima.

Ključne riječi: zaštita osobnih podataka, tajnost knjižničnih podataka

Summary

It is pointed out that in spite of the fact that libraries are institutions established to serve the public by providing them mostly with published, i. e. publicly available material, a number of library data have to be kept confidential. Personal data on users as well as data on the material they borrow and information they require are to be considered confidential. Minimum standards on personal data protection in the case of developed countries are presented in the paper, along with relevant international documents of the OECD, the Council of Europe and the EU. In Croatia, confidentiality of personal data has been protected by the Constitution and all cases of collecting, processing and use of personal data contrary to the legally allowed purposes and without citizens' assent is considered a criminal offence. An article from the Croatian Law on protection of confidentiality of personal data, considered to be of relevance to librarians, is thereupon quoted. Given are also examples showing how confidentiality of users' personal data has been regulated in Norway, Great Britain and the USA. The author suggests in her concluding word that privacy of library data should be a topic dealt with in the continual educational programmes for librarians, while libraries should incorporate instructions on confidentiality and protection of personal data, as well as data on the material use, in their library regulations.

Keywords: protection of personal data, confidentiality of library data

Uvod

U posljednjih nekoliko godina međunarodna je knjižničarska zajednica prihvatila niz dokumenata u kojima se ističe da je osnovna odgovornost knjižničarske profesije brinuti se za osiguranje slobodnog pristupa informacijama za sve svoje korisnike.(1),(2),(3),(4),(5) Prihvatanje te odgovornosti za knjižničarsku struku prije svega znači mogućnost da doista postane profesijom, u smislu zanimanja koje pruža specifične usluge, za čiju je kvalitetu odgovorno.(6) To također podrazumijeva da je društvena zajednica prihvatila činjenicu da je knjižničarska struka odgovorna za pružanje i osiguravanje protoka informacija u društvu. Ako želi zadobiti i zadržati povjerenje društvene zajednice u svoju sposobnost obavljanja povjerenog joj posla, struka se mora pridržavati usvojenih stručnih normi i mora utemeljiti kriterije za provjeru kvalitete obavljenoga posla. Samo je po sebi razumljivo da usvojene stručne norme moraju biti napisane, kako bi bile opće poznate i dostupne svim pripadnicima profesije, ali i javnosti. Odnosi između struke koja pruža usluge i korisnika tih usluga uređeni su zakonskim propisima, ali i dokumentima koje pojedine knjižnice izrađuju i u kojima utvrđuju i opisuju svoje poslovanje. Zakon o knjižnicama Republike Hrvatske definira knjižničnu djelatnost kao javnu službu,(7) što znači da je ta djelatnost namijenjena javnosti, da je financirana iz sredstava koja su od te javnosti prikupljena, te da javnost ima i pravo uvida u poslovanje knjižnica. Može se ipak pitati je li baš sve u knjižničnom poslovanju javno i dostupno svima, ili ipak neki podaci moraju ostati zakriveni. Odgovor na to pitanje važan je, jer se tiče svakodnevnog rada knjižnica i knjižničari ga moraju znati.

Osobnost ili privatnost

Može se, u prvi mah, činiti besmislenim govoriti o tajnosti podataka u knjižnicama, s obzirom na to da je rečeno da su knjižničari odgovorni za slobodan pristup informacijama, te da se knjižnice osnivaju kao službe namijenjene javnosti, koje pretežno rade s objavljenom, što znači javno dostupnom građom. Ipak, već i površni uvid u neke od spomenutih međunarodnih dokumenata o knjižnicama, kao i u domaće zakonske propise, potiče na razmišljanje. Indikativno je, na primjer, da IFLA-ina izjava Knjižnice i intelektualna sloboda, dokument u cijelosti posvećen slobodnom pristupu informacijama, sadrži i pasus u kojem se kaže da korisnici knjižnica imaju pravo na privatnost i anonimnost, te upućuje knjižničare i ostalo osoblje knjižnica da ne smiju otkriti identitet korisnika ili korištene građe trećoj osobi.(8)

U engleskom izvorniku IFLA-ine izjave riječ koju je prevoditeljica prevela kao "privatnost" glasi "privacy". Prevoditeljica je možda mogla upotrijebiti i riječ "osobnost", jer se, na primjer, u Ustavu RH riječ "privatnost" uopće ne spominje, već se koristi samo izraz "osobnost". Osobnost je zaštićena kao temeljno ljudsko pravo, pa se u čl. 22 kaže da su čovjekova sloboda i osobnost nepovredivi, a u čl. 35 da se svakome građaninu jamci štovanje i pravna zaštita osobnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti.(9) U čl. 37 kaže se, pak, da se svakome jamči sigurnost i tajnost osobnih podataka.(10)

Pojam privatnosti Nijemci označavaju riječju "Personlichkeit", a Francuzi govore o intimi (le droit au respect de la vie intime).(11) Zanimljivo je da Slovenci upotrebljavaju riječ "zasebnost", a da je istu riječ svojedobno preporučio naš istaknuti leksikograf T. Ladan kao hrvatsku istoznačnicu za englesku riječ "privacy".(12) M. Brezak u radu Pravo na osobnost, objavljenom 1998., razlikuje osobnost kao pojam koji obuhvaća područje osobe i osobnog života od privatnosti kojom se označava širi krug značajki osobe koje tvore njezinu sliku.(13) Uz riječ osobnost, koja se rabi u našem Ustavu, u drugim se zakonima može naći i riječ privatnost.(14) I to, po mome mišljenju, ukazuje na to da se radi o novom pojmu čiji sadržaj i opseg tek moramo prihvatiti i razumjeti.

Osobni podaci i njihova zaštita

Pravo na osobnost podrazumijeva pravo da pojedinac bude sam kada to izabere i da sam odluči s kim će se družiti. Ono uključuje i pravo pojedinca da ga se ne nadzire. U literaturi se posebno spominje i tzv. informacijska osobnost, koja se smatra dijelom osobnosti i također zakonski štiti. Svaki se pojedinac, naime, tijekom života mora višekratno identificirati u raznim ustanovama i službama, da bi mogao dobiti određenu uslugu ili obaviti neki posao. On to čini pružanjem svojih osobnih podataka. Među osobne podatke ubrajaju se podaci iz zdravstvenih kartona, školskih imenika, bankovnih računa, glasačkih listića i poreznih prijava. Pitanju tajnosti osobnih podataka posvećuje se posebna pažnja od sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, kad je uvođenje nove informacijske tehnologije omogućilo ne samo učinkovitije i brže prikupljanje i prijenos podataka, već i objedinjavanje različitih vrsta osobnih podataka. Pojedinac se stoga može s pravom bojati da bi mu neovlašteni uvid u njegove osobne podatke mogao onemogućiti dobivanje neke usluge, povlastice itd. Također se može pretpostavljati da podaci ne moraju uvijek biti točni ili ne moraju biti točno protumačeni odnosno da se mogu tumačiti na štetu pojedinca.

Iz činjenice da su prvi zakonski propisi o zaštiti osobnih podataka nastali već sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, jasno je da su države vrlo brzo shvatile opasnost zlorabe mogućnosti koje pruža nova informacijska tehnologija. Države se posebno boje mogućnosti da velik broj osobnih podataka o njihovim građanima bude prenesen izvan njihovih granica. Prvi zakonski propisi o zaštiti osobnih podataka donijeti su u njemačkoj državi Hessen (1970.), Švedskoj (1973.), Francuskoj (1978.) i Danskoj (1980.). Od međunarodnih dokumenata treba spomenuti Smjernice o zaštiti osobnosti i međunarodnom prijenosu osobnih podataka OECD-a iz 1981.(15) i Konvenciju Vijeća Europe o zaštiti pojedinaca s obzirom na automatsku obradu osobnih podataka iz iste godine.(16) Godine 1995. donijeta je Smjernica EU o zaštiti pojedinaca s obzirom na obradu podataka, s kojom se moraju uskladiti zakoni pojedinih zemalja članica Europske unije.(17)

Nekoliko je osnovnih načela na kojima se utemeljuje zaštita osobnih podataka: osobni se podaci moraju prikupljati na zakonit način i za određenu opravdanu svrhu, koju prikupljač mora iskazati, a ako se podaci daju na uvid, korisnik mora reći za što su mu podaci potrebni. Kad više nema razloga da se pohranjeni podaci i dalje čuvaju, oni se moraju uništiti. Podaci koji se prikupljaju moraju biti relevantni za svrhu za koju se traže i ne smiju biti preopširni. Podaci moraju biti točni i redovito se osuvremenjivati. Svaki pojedinac mora imati pravo uvida u svoje podatke i ima pravo zatražiti njihov ispravak, ako smatra da nisu točni. Podaci moraju biti zaštićeni tako da se spriječi uvid neovlaštenih osoba ili potpun gubitak podataka.

Hrvatska nije donijela poseban zakon o zaštiti osobnih podataka, već je tajnost tih podataka zajamčena Ustavom. Već smo spomenuli čl. 37 Ustava RH, koji jamči sigurnost i tajnost osobnih podataka, a utvrđuje i to da se bez privole ispitanika, osobni podaci mogu prikupljati, obrađivati i koristiti samo uz uvjete određene zakonom.(18) U Kaznenom zakonu zapriječeno je novčanom odnosno zatvorskom kaznom onome tko bez privole građana protivno uvjetima određenima u zakonu, prikuplja, obrađuje ili koristi osobne podatke suprotno zakonom dopuštenoj svrsi prikupljanja.(19)

Za knjižničare je svakako relevantan i Zakon o zaštiti tajnosti podataka, koji utvrđuje da postoje tajni podaci, koje dalje dijeli na državne, vojne, službene, poslovne i profesionalne.(20) Profesionalnu tajnu zatim definira kao podatke o osobnom ili obiteljskom životu stranaka koje saznaju svećenici, odvjetnici, zdravstveni i socijalni djelatnici, te druge službene osobe u obavljanju svojega poziva.(21) Iako knjižničari nisu posebno spomenuti, oni se svakako mogu ubrojiti u "druge službene osobe", koje tijekom obavljanja svojega posla saznaju ne samo osobne podatke o svojim korisnicima, poput imena, adrese, telefonskoga broja i t. sl., koje su korisnici dužni dati pri upisu u knjižnicu, već i mnogo podataka o njihovim sklonostima, interesima i čitalačkim navikama. Ti, pak, podaci pripadaju domeni privatnosti, i otkrivaju mnogo o samoj osobi.

Tajnost podataka u knjižnicama

Već je nešto rečeno o osobnim podacima koji se mogu naći pohranjeni u knjižnici. To su svakako podaci o korisnicima, njihovoj adresi, telefonskom broju i zanimanju, koji su knjižnici potrebni kao jamstvo povrata posuđenih knjiga, ali i za statističke svrhe, kao i za potrebe usklađivanja i planiranja nabavne politike. Usto, knjižničar je u prilici da sazna koju građu korisnik posuđuje ili pregledava, kao i koje informacije traži u knjižnici, a ti podaci ulaze u širu sferu privatnosti. Uz podatke o korisnicima, u knjižnici se čuvaju i podaci o knjižničnom osoblju, podaci o nabavljačima, donatorima, a ponekad i sponzorima. Može se pitati i kome bi ti podaci mogli biti zanimljivi. Najprije, imena i adrese odnosno telefonski brojevi pojedinaca mogu biti zanimljivi raznim trgovačkim tvrtkama koje žele pronaći moguće kupce svojih proizvoda. Makar se ovdje, na prvi pogled, radi samo o neznatnom riziku da se u poštanskim pretincima knjižničara i knjižničnih korisnika nađu trgovački katalogi i reklamni oglasi, stvar može postati i mnogo neugodnijom, kad se trgovci odluče nazivati telefonom pokušavajući tako prodati svoje proizvode.

Podaci, pak, o tome što tko čita, mogu biti korišteni za izradu psihološkoga profila neke osobe, što znači da opet mogu biti zanimljivi poslovnim tvrtkama, koje žele identificirati pojedince kojima bi mogle plasirati određeni proizvod. Sadržaj pročitana svjedoči o ukusu, nagnućima, pa i uvjerenjima i stavovima čitatelja. I policija bi mogla biti, a često i jest, zainteresirana za podatke o pojedincima koji čitaju određenu građu. Pritom uopće ne treba misliti da se radi o iskustvu stranih knjižničara o kojemu svjedoči literatura. Prije devedesetih godina policija je i u Hrvatskoj bila vrlo zainteresirana saznati tko, na primjer, čita emigrantski tisak i više je naših knjižničara bilo sučeljeno s dvojmom otkriti ili ne otkriti imena čitatelja. Bilo bi naivno misliti da se radi o iskustvu koje se više neće ponoviti.

Knjižničar u akademskoj knjižnici ima izvrsnu priliku pratiti što i koliko čitaju i čime se bave članovi akademske zajednice. Povremeno može doći i u priliku da informacije o tome i prenese, što može i nehotice doprinijeti stvaranju pogrešne slike o nekom članu akademske zajednice, pa i nauditi njegovoj karijeri.

U nekim je zemljama u svijetu prikupljanje osobnih podataka uređeno zakonskim propisima, koji se odnose i na knjižnice. U Norveškoj, na primjer, posebno tijelo državne uprave mora dati dopuštenje narodnim knjižnicama da smiju prikupljati podatke o korisnicima. Ono utvrđuje i uvjete pod kojima se ti podaci smiju prikupljati. Propisano je da se osobni podaci o korisnicima brišu iz popisa nakon dvije godine. No ako knjižnica smatra da su joj ti podaci potrebni, mora tražiti pisano dopuštenje od korisnika da ih smije dalje čuvati.(22)

U Velikoj Britaniji od 1984. godine na snazi je Zakon o zaštiti podataka, prema kojemu je svaki voditelj ustanove koja prikuplja određene podatke u strojno čitljivom obliku dužan prijaviti da se ti podaci prikupljaju. Zakon propisuje kako se podaci smiju prikupljati i organizirati i kako se s njima mora rukovati. Zakon se, dakle, odnosi i na knjižnice, iako zanimljivo istraživanje J. E. Daviesa iz 1997. godine, provedeno na uzorku akademskih knjižnica, pokazuje da njihovi ravnatelji nisu dovoljno upoznati s njegovim odredbama.(23)

U svim saveznim državama SAD-a postoje propisi o tajnosti podataka o posudbi, a u novije se vrijeme jamci i tajnost korisničkih pitanja. Od korisnika, koji je zatražio neku obavijest, na primjer, ne traži se telefonski broj na koji bi mu se mogla prenijeti tražena obavijest, već se s njim, nakon što je postavio upit, dogovara vrijeme idućega dolaska u knjižnicu. Kad se knjižničar mora posavjetovati s kolegom o nekom informacijskom upitu, ne smije pritom spominjati korisnikovo ime.(24)

Kako se u nas štite osobni podaci? Opomene za nevraćene knjige stižu na naše adrese na otvorenim dopisnicama, što se, doduše, slabo razlikuje od omotnica u kojima nam stiže obavijest o porezu, a na kojima je uz ime i adresu jasno vidljiv i JMBG. Još do nedavno bilo je na mom Fakultetu uobičajeno da se studenti jave telefonom profesoru i zamole ga da vrati knjigu posuđenu iz knjižnice, jer im je potrebna za ispit. Jedna je studentica bibliotekarstva na našem Odsjeku svom diplomskom radu o informatizaciji posudbe priložila fotokopiju izvornog popisa posuđenih knjiga i posuđivača u jednoj

našoj narodnoj knjižnici, koju su joj knjižničari ljubezno dali na uvid, a ona je unijela u svoj rad.

Zaključak

Iako, po riječima M. Gormana, tajnost podataka o korisnicima i podataka o korištenju građe i informacija nije najuzbudljivije oružje u borbi za zaštitu privatnosti (za koju on drži da je danas ugrožena više no ikad prije), on je smatra važnom iz praktičnih i moralnih razloga.⁽²⁵⁾ U zemljama poput naše, u kojima se privatnost previše ne uvažava (sjetimo se samo kako se poštuje razmak označen žutom crtom u poštama i bankama), trebalo bi o njoj barem početi razmišljati. Iako studenti bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u sklopu kolegija Pravni propisi i norme za knjižnice čuju nešto i o toj temi, o njoj bi se moglo govoriti i u sklopu programa stalne stručne izobrazbe knjižničara. Knjižnice bi, pak, u svoje pravilnike o radu s korisnicima trebale uvrstiti i odredbe o tajnosti osobnih podataka. U njima bi trebalo jasno navesti koji se podaci smatraju tajnima, kako se i od čega štite, tko ima pravo pristupa podacima i tko je odgovoran za provedbu pravilnika.

1. Guidelines on library legislation and policy in Europe. // Library legislation in Europe : discussion papers and country reports / ed. by Christiane Bohrer. Bad Honnef: Bock + Herchen, 2000. Str. 27-34.
2. Knjižnice i intelektualna sloboda. //Novosti HKD 13 (listopad 1999).
3. UNESCOv Manifest za narodne knjižnice. // Novosti HKD 5 (listopad 1994/veljača 1995).
4. UNESCOv Manifest za školske knjižnice. // Novosti HKD 13 (listopad 1999).
5. Kopenhaška deklaracija. // Novosti HKD 14 (svibanj 2000).
6. Horvat, Aleksandra. Profesionalizacija bibliotekarskoga zanimanja. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 32, 1-4(1989), 103-113.
7. Zakon o knjižnicama. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 40, 3-4(1997), 2005-225.
8. Knjižnice i intelektualna sloboda. // Novosti HKD 13(listopad 1999).
9. Ustav Republike Hrvatske. Zagreb : Informator, 1991.
10. Nav. dj., čl. 37.
11. Brezak, Milan. Pravo na osobnost. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1998.
12. Nav. dj., str. 12.
13. Nav. dj., str. 13.
14. Zakon o javnom priopćavanju. // Narodne novine 83(1996).
15. Guidelines on the protection of privacy and transborder flows of personal data. Paris : OECD,1981.
16. Convention for the protection of individuals with regard to automatic processing of personal data. Strasbourg : Council of Europe, 1981.

17. EU Directive 95/46/EC on the protection of individuals with regard to processing data, 1995.
18. Ustav Republike Hrvatske, 1991.
19. Kazneni zakon : (i kazalo pojmova) : (Narodne novine, 110(1997)). 1. izd. Zagreb : VIV-inženjering, 1997. Čl. 133.
20. Zakon o zaštiti tajnosti podataka. // Narodne novine 108(1996).
21. Nav. dj., čl. 27.
22. Apenes, George. Information preferences : profiling and privacy. // Free access to information : papers from the 15th Anglo-Scandinavian Public Libraries Conference in Asgardstrand, Norway, 1997. Oslo : Statens bibliotektilsyn, 1997. Str. 126-135.
23. Davies, J. Eric. Managing information about people : data protection issues for academic library managers. // Library management 18, 1(1997), 42-52.
24. Weech, Terry L. Intellectual freedom and libraries: free access to library materials and information : workshop, Bled, November 19-20, 2001. Ljubljana : National and University Library ; Budapest : Open Society Institute, 2001.
25. Gorman, Michael. Our enduring values : librarianship in the 21st century. Chicago ; London : ALA, 2000., str. 151.

LITERATURA

- Apenes, George. Information preferences : profiling and privacy. // Free access to information : papers from the 15th Anglo-Scandinavian Public Libraries Conference in Asgardstrand, Norway, 1997. Oslo : Statens bibliotektilsyn, 1997. Str. 126-135.
- Brezak, Milan. Pravo na osobnost. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1998.
- Convention for the protection of individuals with regard to automatic processing of personal data. Strasbourg : Council of Europe, 1981.
- Davies, J. Eric. Managing information about people : data protection issues for academic library managers. // Library management 18, 1(1997), 42-52.
- EU Directive 95/46/EC on the protection of individuals with regard to processing data, 1995.
- Gorman, Michael. Our enduring values : librarianship in the 21st century. Chicago ; London : ALA, 2000.
- Guidelines on library legislation and policy in Europe. // Library legislation in Europe : discussion papers and country reports / ed. by Christiane Bohrer. Bad Honnef : Bock + Herchen, 2000. Str. 27-34.
- Guidelines on the protection of privacy and transborder flows of personal data. Paris : OECD, 1981.
- Horvat, Aleksandra. Profesionalizacija bibliotekarskoga zanimanja. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 32, 1-4(1989), 103-113.

Kazneni zakon : (i kazalo pojmova): (Narodne novine, 110(1997)). 1. izd. Zagreb : VIV-inženjering, 1997.

Knjižnice i intelektualna sloboda. //Novosti HKD 13(listopad 1999).

Kopenhaška deklaracija. // Novosti HKD 14(svibanj 2000).

UNESCOv Manifest za narodne knjižnice. // Novosti HKD 5(listopad 1994/veljača 1995).

UNESCOv Manifest za školske knjižnice. // Novosti HKD 13(listopad 1999).

Ustav Republike Hrvatske. Zagreb : Informator, 1991.

Weech, Terry L. Intellectual freedom and libraries : free access to library materials and information: workshop, Bled, November 19-20,2001. Ljubljana: National and University Library ; Budapest: Open Society Institute, 2001.

Zakon o javnom priopćavanju. // Narodne novine 83(1996).

Zakon o knjižnicama. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 40, 3-4(1997), 205-225.

Zakon o zaštiti tajnosti podataka. // Narodne novine 108(1996).